

ARCHÍVUM

**A PSZICHOANALITIKUS ÁTTÖRÉS KEZDETEI
LENGYELORSZÁGBAN****Magnus Ljunggren*

A pszichoanalízis oroszországbeli elterjedése meglehetősen részletességgel dokumentált. Hasonlóképp rohamos és nagyjából ugyanarra az időszakra, az első világháború küszöbére tehető lengyelországi sikerének története azonban még feldolgozásra vár.

A nagy lengyel népszerűsítő, Ludwik Jekels, a Bystra-Slaşkban működő klinika vezetője volt. Freud-műveket fordított, és több városban is tartott előadásokat.¹ 1908-ban, az első Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson Salzburgban megismerkedett Freuddal, és elnyerte teljes bizalmát. Ugyanebben az évben a lódzi Mira Gincburg, aki Jung páciense volt a Burghölzli-klinikán Zürichben, kapcsolatba lépett Freuddal; maga is orvosi tanulmányokba kezdett, és (az elsők között) a gyermekanalízis felé irányult a figyelme.

Igazi eredetiséggel azonban Jan Nelken járult hozzá a lengyelországi mélylélektanhoz. Jungnál kapott képzést a Burghölzli-klinikán. Egy elmebeteg páciens fantáziáinak analitikus értelmezését adta elő a harmadik Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson Weimarban 1911-ben.² Nelken előadása követte, ugyanakkor jelentősen befolyásolta Jung folyamatban lévő munkáját a mítoszról (amely hamarosan eltérítette őt Freudtól). Jung azt írta Freudnak, hogy Nelken munkája „rendkívül jelentős”.³ Nelken alapvető megféleléseket mutatott ki páciense fantáziái és

* A cikk eredeti címe: *The early psychoanalytical breakthrough in Poland*. A tanulmányt a szerző kéziratban bocsátotta rendelkezésünkre.

¹ Jekels 1910-ben fordította le a *Bevezetés a pszichoanalízisbe*, 1913-ban pedig a *Mindennapi élet pszichopatológiája* című Freud-műveket.

² Jan Nelken: „Analytische Betrachtungen über Phantasien eines Schizophrenen”, *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen*, Leipzig-Vienna, IV, 1912.

³ *The Freud/Jung Letters. The Correspondence between Sigmund Freud and C. G. Jung*, London, 1974, 494. old.

Jan Nelken

egyes alapvető humán mítoszok között. Olyan mintázatot, belső logikát, valami mélyen és univerzálisan emberit fedezett fel az őrületben, ami a vallásos képzetekben is megtalálható. Mondhatjuk, hogy itt vetette el a magvát annak, amit Jung nem sokkal később a kollektív tudattalan fogalmaként vezetett be.⁴

A Freud–Jung-levelezés kritikai kiadásában a Jan Nelkenre vonatkozó megjegyzések még nemzetiségére sem utalnak. Drámai közép-európai sors volt az övé, amely apja Kijev melletti cukorfinomítójától egy katyni tüzérsztagig vezetett. Úgy tűnik, Freud és Jung nem ismerték Nelken 1911 előtti eseménydús életét, mivel ennek jelentős része politikai tevékenységekhez kötődött, és mindkét analitikus politikailag közömbös és tájékozatlan volt.

Az 1890-es években, varsói orvostanhallgatóként Nelken illegális politikai csoportokkal került kapcsolatba. Vele egykorú barátját, Stanisław Brzozowskit, aki hamarosan Lengyelország egyik vezető írója és kritikusa lett, még 1898-ban bebörtönlötték a varsói Citadellába, ahol tuberkulózist kapott. 1904-ben Nelkenen volt a

⁴ Jung műve, a *Wadlungen und Symbole der Libido* két részletben jelent meg: *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen*, III és IV, 1911 és 1912.

sor, de öt egy hét után kiváltották tehetős szülei. Az 1905-ös forradalmi zavargásokban a Lengyel Szocialista Párt, a PPS egyik vezetőjeként kulcsszerepet játszott a nemzeti függetlenségért folytatott harcban. Ugyanez év márciusában újra letartóztatták és a Citadellába zárták, de hamarosan – feltehetően ismét szülei beavatkozásának köszönhetően – kiszabadult. Mindössze két nappal szabadulása után már segédkezett a PPS titkos kongresszusának megszervezésében. Ezt követően belevette magát a földalatti tevékenységek mozgalmas sorozatába, sztrájkokat szervezett, PPS-egységeket épített ki gyárakban és iskolákban, körbeutazta az országot és agitált. Valójában minden földalatti munkát Varsó körzetében vezetett és jelentett egyenesen Józef Piłsudskinak. Végül, amikor a forradalmat elfojtották, ez az élet túlságosan veszélyessé vált a számára, és Lengyelország orosz részéből visszavonult a nyugalmasabb ausztriai körzetbe. Itt többé-kevésbé megvédte őt a lengyel idegkórtan atyja, Jan Piltz professzor, aki újonnan nyílt, idegzavarokkal foglalkozó krakkói klinikáján radikálisan gondolkodó fiatal orvosoknak nyújtott menedéket.⁵

Piltz a neves Auguste Forelnél tanult a Burghölzliben, s az ő hatására vált társadalmilag elkötelezett humanistává. Legjobb képességű pácienseivel felállította klinikáját a régi botanikus kert egy gyönyörű részében a Kopernik utca végén Krakóban.⁶ A földalatti agitátor, „Otto”, alias Jan Nelken itt zavartalanul dolgozhatott a pszichiátrián, vezethetett kutatásokat, melyekből rövidesen egy disszertáció keletkezett. Piltz valaha együtt tanult Eugen Bleulerrel, és elintézte, hogy asszisztensei egymás után barátjához mehessenek Zürichbe és gazdagítsák tapasztalataikat – ahogyan annak idején ő is tette – asszisztensként a Burghölzliben. Az első Witold Łuniewski volt, őt Herman Nunberg követte, majd 1909 őszén Nelken. Mindannyian Jung csoportjában dolgoztak, és hamarosan a pszichoanalízis híveivé váltak. Łuniewski, aki egy ideig maga is kezelés alatt állt Davosban tuberkulózissal, egy tanulmányban leírta betegársai neurotikus viselkedését.⁷ Nunberg főképpen Jung freudi asszociációs kísérleteiben volt aktív.

Jan Nelken élete már Zürich előtt új, drámai szakaszba ért. A forradalmi mozgalom volt rendőrségi ügynökének bizonyítékai alapján a száműzött orosz publicista, Vlagyimir Burcsev kimutatta, hogy a cári Ohrana kezdettől beépült a földalatti politikai csoportokba Oroszországban és Lengyelországban. Ez a szenzációs felfedezés nyílt cinizmust és beletörődést keltett az orosz értelmiség körében. Az egyik név, amely Burcsev fizetett informátorokat tartalmazó listáján szerepelt, Stanisław Brzozowskié volt, aki állítólag felelős volt Nelken 1904-es és 1905-ös letartóztatásaiért. Brzozowski, aki egyre súlyosbodó tuberkulózisa miatt Firenzében élt, írótar-

⁵ Stanisław Ilnicki/Jan Nelken jun.: „Pułkownik doktor medycyny Jan Nelken”, *Historia Psychiatrii* 5, 1986.

⁶ Lásd Jerzy Grabski: *Jan Piltz, twórca krakowskiej kliniki neurologiczno-psychiatrycznej*, Kraków, 1967 (doktori disszertáció)

⁷ Łuniewski később neves pszichiáter lett az új Lengyelországban.

sai erőteljes támogatása mellett minden effajta vádat visszautasított. 1909 február-jában-márciusában Krakkóban a PPS bíróság elé állította. Heves védőbeszédében kijelentette, hogy szörnyű rágalomkampány áldozata. Zofia Nałkowska, Stefan Żeromski és Stanisław Przybyszewski ékesszólóan támogatták, és még Makszim Gorkij is küldött egy együtt érző táviratot Olaszországból.⁸

A koronatanú természetesen Nelken volt, az áldozatnak és az emberi természet hivatásos bírójának kettős szerepében. Vallomása két részre oszlott. Egyfelől azt állította, nem kívánja szégyenbe hozni Brzozowskit, mivel nincs bizonyítéka semmiféle kétszínűségről. Másfelől mint pszichiáter elmagyarázta, hogy Brzozowski rendkívül ideges személy, aki az abnormalitás egyértelmű jeleit mutatja.⁹ Brzozowski nem volt képes egy újabb tárgyalásra, visszavonult Firenzébe, ahol két évvel később meghalt, megtörve betegségétől és az el nem oszlatott vádaktól. Ez a zseniális esszéista tehát – akit Czesław Miłosz a lengyel irodalom egyik legjelentősebb szellemének, az egzisztencializmus előfutárának nevezett, aki prózájában Nietzsche, Marx, Bergson és a katolikus teológia hatásait egyesítette¹⁰ – egy közönséges besúgó lett volna? Sok minden szól amellett, hogy valóban ez volt a helyzet, és hogy Nelken tisztában volt ezzel. Burcev az igen megbízható Mihail Bakaira hivatkozott, aki teljesen biztos volt az információiban. Másrészt, az 1917-es februári forradalom után nem sokkal a pétervári rendőrség volt vezetője elmondta Burcevnek, hogy Brzozowski a legjobb ügynökei közé tartozott.¹¹

A krakkói per után Nelken egyenesen a Burghölzlibe ment, ahol a pszichoanalízist elmebetegéken kezdte el alkalmazni. Úgy tűnik, ez a Brzozowski-trauma feldolgozásának is eszköze volt. Brzozowski néhány hónappal azelőtt halt meg, mielőtt Nelken a weimari kongresszuson előadta dolgozatát, és valószínűleg Nelkennek sokat járhatott a fejében az összejövétel alatt. Nelken párhuzamba vonható azokkal a politikailag aktív orosz orvosokkal, akik a pszichoanalízist családásuk kezelésére használták, melyet az 1905-ös forradalom keltett betegekben és saját magukban.¹²

1909 őszén, amikor Nelken a Burghölzliben kezdett dolgozni, a lengyel neurológusok és pszichiáterek 222 orvos részvételével megtartották első kongresszusukat Varsóban. A pszichoanalízisnek már akkor olyan hatása volt Lengyelországban, hogy élénk viták alakultak Freud elméletei mellett és ellen. Ludwik Jekels nyitot-

⁸ Lásd Andrzej Walicki: *Stanisław Brzozowski – drogi myśli*, Warszawa, 1977.

⁹ E. Bobrowski: „Sprawa Stanisława Brzozowskiego. Akta Sądu Obywatelskiego.” *Droga* 4, 1935, 370–371. old.

¹⁰ Czesław Miłosz: *The History of Polish Literature*, Berkeley–Los Angeles–London, 1983, 379. old.

¹¹ Lásd Burcev április 13-án kelt, Dmitrij Filozofovnak írott levelét Stanisław Stempowski hagyatékában a Varsói Egyetemi Könyvtár Kézirattárában (1543:3).

¹² Lásd a szerző tanulmányát: „The Psychoanalytical Breakthrough in Russia on the Eve of the 1st World War”, *Russian Literature and Psychoanalysis* (ed.: D. Rancour-Laferriere), Amsterdam–Philadelphia, 1989, 175. old.

1 Sigmund Freud (Wien)	9 Eugen Bleuler (Zürich)
2 Otto Rank (Wien)	10 Emma Jung (Küsnacht)
3 Ludwig Binswanger (Kreuzlingen)	11 Ferenczi Sándor (Budapest)
4 A. A. Brill	12 C. G. Jung (Küsnacht)
5 Max Eitingham (Berlin)	13 Jan Nelken
6 James J. Putnam (Boston)	14 Mitsa Lindeberg
7 Ernest Jones (Toronto)	
8 Wilhelm Stekel (Wien)	

3. Nemzetközi Pszichoanalitikai Kongresszus. Weimar, 1911. szeptember

ta meg a konferenciát, aki Freud új elképzeléseit foglalta össze. Őt követte Witold Łuniewski és Luisa Karpińska varsói pszichológus, aki a Burghölzliben dolgozott, miután befejezte doktori disszertációját Zürichben. Mindketten Jung elmebetegeken végzett asszociációs kísérleteiről számoltak be. Egyes neurológusok kétségeket támasztottak a mélylélektannal kapcsolatban; rámutattak, hogy hasonló gondolatokat már Freud előtt is kifejtettek, kritizálták a szexuális dogmát, vagy a korra jellemző módon azt tudakolták, hol van az erkölcs helye a freudi elméletben.¹³ Hét orvos gratuláló táviratot küldött Freudnak, megerősítve ezzel, hogy Lengyelország úgymond „meghódított”.¹⁴

Mindössze néhány hónap elteltével, nagyrészt Jan Piltz kezdeményezésére, megalapították a *Neurologia Polska* című lapot. A vaskos kéthavilap jelentős figyelmet szentelt a pszichoanalitikus kutatásoknak, valamint a freudi és jungi eszmék bemutatásának. Freud neve hirtelen minden esetnél felbukkant Lengyelországban. Krakkóban Piltz kibővítette klinikáját Európa egyik legmodernebbnek tartott pszichiátriai osztályával. Pénzt teremtett arra, hogy a klinika részére három nagy pavilont építtessen pszichiátriai és neurológiai rendelőkkel, speciális fiziológiai és pszichotechnikai részleggel és egy agyanatómiai laboratóriummal (amelyből végső soron a lengyel idegsebészet kifejlődött). 1912 decemberében Piltz itt adott helyet a második Lengyel Neurológiai és Pszichiátriai Kongresszusnak, amely az új formában létrehozott klinikának egyfajta nem hivatalos megnyitójául szolgált.

A kongresszus egy teljes pszichoanalitikus szekciót szerepeltetett, amelyen tizennyolc résztvevő adott elő hosszabb-rövidebb írásokat.¹⁵ Nelken, aki visszatért Lengyelországba egy Lvov melletti klinikára, természetesen vezető szerepet vitt. A pszichoanalízis pszichiátriában történő használatáról beszélt, és egyaránt hivatkozott Jungra és Freudra.¹⁶ Egy másik előadó, Herman Nunberg, érdekes párhuzamokat vont az elmebetegség és a művészi alkotás között.¹⁷ Stefan Błachowski, egy fiatal pszichológus, aki később Lengyelország egyik legjelesebb szakembere lett, a Göttingeni Pszichológiai Intézettről nyújtott beszámolót, ahol a pszichoanalízis segítségével vizsgálta az emberi memóriát. Waclaw Radecki, egy fiatal pszichi-

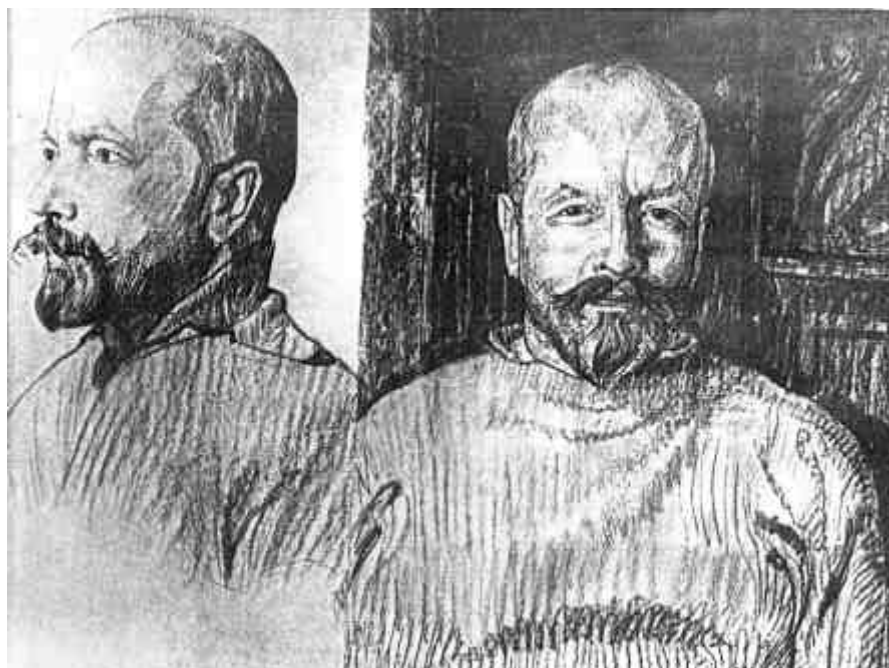
¹³ *Obrady I. Zjazdu neurologów, psychiatrów i psychologów polskich w Warszawie*, Warszawa, 1910. Lásd különösen Ludwik Jekels: „Leczenie psychoneuroz zapomocą metody psychoanalitycznej tudzieć kazuistyka”, 613–622. old.

¹⁴ *The Freud/Jung Letters*, 253. old. A hét orvos: Jekels, Karpińska, Łuniewski, Sycianko, A. Kempinski, Witold Chodźko (később a független Lengyelország egészségügyi minisztere) és Karol Rychlinski.

¹⁵ A pszichoanalitikus kongresszus tanulmányait a *Neurologia Polska* 1, 1913, 117–120. old. ismerteti.

¹⁶ Jan Nelken: „Badania psychoanalityczne chorób nerwowych”, *Neurologia Polska* 2, 1913.

¹⁷ Herman Nunberg: „Niespełnione życzenia według nauki Freuda”, *Neurologia Polska* 1, 1913.

S. I. Witkiewicz: Két portré Karol Beurainról (1912–1913)

áter, aki nemrég tért vissza Svájcból, hogy Piltzel dolgozzon, freudi technikákat használó pszichobiológiai kísérletekről beszélt, melyeket a közismert pszichológus professzor, Edmond Claparède vezetett Genfben.¹⁸

Visszatekintve valószínűleg egy ismeretlen zakopanei orvos, Karol Beurain adta elő a legfigyelemreméltóbb dolgozatot. Ő Luisa Karpińskán keresztül léphetett kapcsolatba a pszichoanalízissel, aki nemrég költözött Zakopanéba. Előadásáról rendelkezünk egy rövid összefoglalóval. Szimbólumokról beszélt, és a gyerekek azon hajlamáról, hogy konkrét képekben gondolkodjanak.¹⁹ Feltehető, hogy érveit, legalábbis részben, egy betegére alapozta, aki pszichoanalitikus próbaesetként szolgált az előző évben. A beteg Stanisław Ignacy Witkiewicz, egy 27 éves fiatalember volt, hasadt személyiséggel és hatalmas művészi ambíciókkal. 1912-ben, analí-

¹⁸ Wacław Radecki: „Przyczynek do analizy zastosowania w medycynie doświadczeń skojarzeniowych”, *Neurologia Polska* 4, 1913.

¹⁹ Beurain dolgozatának címe: „Symbol (Rozbiór wartości psychologicznej symbolu). Symbol pierwotnej formy myślenia. Symbole w snach.”

zise közben felvette a Witkacy nevet. Később számos jelentős európai író ment analízisbe, de ő volt a legelső.²⁰

Witkacy zakopanei terápiája nagy hatást gyakorolt írói és festői munkájára (konkrétan is, a terapeutáról készült portréorozat formájában). Beaurain egy úgynevezett embriókomplexusra derített fényt benne, amely erősen fejlett kisebbségi érzésben jutott kifejezésre, mindenekelőtt persze apjával mint rivális művésszel szemben. Witkacy némi ellenállással válaszolt, és 1913 elején az analízis megszakadt.²¹ Később azonban növekvő tisztelettel kezdett tekinteni Freudra és Beaurainre. Mivel Freud felfedezései segítettek megszabadulni a tudattalan démonaitól, végül is az emberiség nagy jótévői közé számította őt. Befejezésül pedig Albert Einsteinnel egyenértékűnek ítélte, és harminc oldalt szentelt neki posztumusz kiadott művében, a *Mosdatlan lelkekben* (*Niemyte dusze*, 1936), amelyet Beaurain emlékének ajánlott mély hálával. Ebből a munkából nyilvánvalóan kiderül, hogy Witkacy azért szakította meg a terápiát, mert az éppen azokat a komplexusgubancokat készült kibogozni, amelyek művészi tevékenysége feltételei voltak. Azt írja, hogy Beaurain megpróbált „megmenteni saját magamtól”, ám a neurotikus művész nem akarta, hogy megmentésük. Egészen odáig megy Beaurain diagnózisának igazolásában – amellyel korábban önéletrajzi hőseit ruházta fel *Az örült és az apáca* (*Wariat i zakonnica*, 1924) című művében –, hogy azt az egész lengyel népre kivetíti, amely, mint mondja, sohasem volt képes jelentős erőforrásait és tehetségét használni, mindig a külföldre alkalmazkodott.²²

Mielőtt a pszichoanalízis nagy diadala megszilárdulhatott volna Lengyelországban, a háború közbeszólt. A módszer úttörői szétszóródtak a világban. Nelken orvos lett az osztrák hadseregben, majd törvényszéki orvosként kezdett dolgozni az új Lengyelországban. A Freudon és Jungon keresztül elsajátított pszichoanalitikus szemlélet egész pszichiátriai gyakorlata alapjául szolgált, de ő már nem fejlesztette őket tovább tudományosan. 1921-ben sikeresnek tűnő analízist folytatott az öngyilkosságot megkísérlő Skamander-csoport [lengyel avantgárd irodalmi csoportosulás] tagjával, Jan Lechońnyal.²³ 1940-ben, a Vörös Hadsereg katyni mészárlásakor Nelken megölték.²⁴

Ludwik Jekels és Herman Nunberg 1914-ben Bécsbe költöztek, ahol szorosan Freud mellett kezdtek dolgozni (aki analizálta Jekelst). Az 1930-as években, mint számos más zsidó pszichoanalitikus (például Mira Gincburg, aki Oberholzerhez

²⁰ Valójában egy kisebb hatású orosz szimbolista költő, Szergej Szolovjov már 1912 elején analizálta magát.

²¹ Lásd Witkacy leveleit Helena Czerwiowskához: *Twórczość* 9, 1971.

²² S. I. Witkiewicz: *Narkotyki-Niemyte dusze*, Warszawa, 1979, 212–243. old.

²³ Lásd Jan Lechoń: *Dziennik* 1, Warszawa, 1992 (Előszó).

²⁴ Stanisław Ilnicki/Jan Nelken jun.: „Pamiętnik płk. dr.med. Jana Nelkena znalezionej w Katyniu”, *Lekarz wojskowy* 3–4, 1993.

ment feleségül), az Egyesült Államokba menekültek.²⁵ Nunberg ma a bécsi szerdai szemináriumok feljegyzőjeként és kiadójaként is számon tartott.²⁶ Waclaw Radecki Dél-Amerikában telepedett le, és a freudizmus legkiválóbb terjesztője lett Argentínában, Uruguayban és Brazíliában.²⁷

A lengyel pszichoanalízis tehát különböző formában továbbra is létezett, ha nem is olyan nyilvánvalóan, mint korábban. Dr. Gustav Bychowski például az 1910-es évek végén a Burghölzliben dolgozott. 1932-ben freudista tanulmányt publikált Juliusz Słowacki életéről és tevékenységéről,²⁸ és később ő is az Egyesült Államokba ment.²⁹ Vagy Eugenia Sokolnicka, aki Párizsba költözött, és André Gide analitikusaként lett ismert. Gide úgy hálálta meg a kezelést, hogy *A pénzhamisítók* című regényének egyik főszereplőjéhez, Madame Sophroniska alakjához használta fel őt.

A lengyelországi pszichoanalízist kezdettől fogva szoros szálak fűzték az irodalomhoz, amelyet inspirált, és amelyből ugyanakkor inspirációt merített. Már csak ezért is érdemes lehet felidézni ezeket az elfeledett első időket.

Borgos Anna fordítása

²⁵ Lásd Ludwik Jekels: *Selected Papers*, New York–London, 1952.

²⁶ Nunberg visszaemlékezése krakkói és bécsi éveire: *Memoirs. Recollections, Ideas, Reflections*, New York, 1969.

²⁷ Lásd Alfredo Cáceres: *La obra psicológica de Radecki*, Montevideo, 1935.

²⁸ Gustav Bychowski: *Słowacki i jego dusza. Studium psychoanalityczne*, Warszawa–Kraków, 1930.

²⁹ Kiemelkedő angol nyelvű munkái között vannak Hitlerre vonatkozó „pszichohistóriai” elemzései.